

GÜNÜMÜZDE EGEMENLİK İLİŞKİLERİ VE KÜRESELLEŞME

Prof. Dr. Uluğ NUTKU

Bu konuşmamda günümüzde devletler arası egemenlik ilişkilerinin bazı yönlerini ele almaya çalışacağım. Anlamları geniş ölçüde örtüşen ama tam çakışmayan iki kavram var: Egemenlik, hegemonya. Egemenlik kavramı, Cumhuriyetle birlikte Türkçe'nin gelişmesiyle içerik kazandı ve yerleşti. "Egemenlik ulusundur" ifadesi bir yönetim biçimini özetler. Siyasal-hukuksal yapılanmanın ulusal karar alma dayanağında oluştuğu ve ulusu temsil eden meclise geçici olarak devredildiği anlamını taşır ve bu anlamın tamamlanması için yalnız şekilce değil, hayat tarzınca da demokrasinin işlerliği önkoşul sayılır. Bu anlam, devlet-içi hükümlanlık kavramının anlamından uzaktır; çünkü hükümlanlık, ilk anlamında, hükümlanın, hüküm sürenin, siyasal hiyerarşide en yüksek mevkide bulunanın, padişahın veya kralin iradesine bağlı bir yönetim biçimidir. Egemenlik bir devletin iradesinden çok bir ulusun iradesini belirtir. Hükümlanlık ise bir devlette tek yönlü, yukarıdan aşağıya bir iradeler dizilişini belirtir. Bu durumda aşağıdan yukarıya doğru ancak bir katılımdan söz edilebilir. Bu anlam bugün kullanılmamaktadır, çünkü halk ile hükümlan, yönetilen ile yöneten arasında anayasal eşitlikten söz etmek olanaksızdır; yönetilenin taleplerini karşılamak yönetenin rızasına bırakılmıştır. Fakat hükümlanlık, diğer ve kullanılan anlamında, bir devletin başka devletler karşısında ve onlarla ilişkisinde bağımsızlığını belirten asıl terimdir de.

Bir toplumda yöneten-yönetilen etkileşiminin zayıflaması, mevcut dengelerin bozulmasına, sınıf mücadelelerinin keskinleşmesine yol açar. Tarihin her döneminde böyle olmuştur. Yönetim iradesi merkezileştikçe, şiddet ve karşı-şiddet artmıştır. Eski tarihten geniş ölçekli bir örnek alalım. Roma'nın imparatorluk olması, tek merkezden yönetilen bir yayılcılığın hem nedeni hem sonucuydu. Sınırlar genişledikçe merkez-çekim kuvvetinin artması zorunlu olmuştu. Fakat merkezîyetçilik içten çöküşün tohumlarını eken birincil etkenidir de. Bazı düşünürlerce tarihsel oluşun doğal döngüye benzetili-

şi -sanki toplumların ilkbaharı ergeç sonbahara dönüşecek inancı ve bu yanılgıyla da 'tarih tekerrürden ibarettir' mazereti-, kitlesel iradi dönüşürmenin niteliğini ve diyalektiğini anlamamaları yüzündendir. Bu yanlış inanç, tutuculuğa ve bir başka yanlış inanca, devrimlerin nihayette yıkıcı olduğu inancına adım attırır. Oysa evrimsiz devrim olmayacağı gibi (birikim aşamasız olamaz), devrimsiz, yani kesintisiz, sıçrayışsız bir evrim de süregitmez. Toplumların hayatında nitelikçe dönüşümler, sıçrayışlar, tarihsel varlığın bir kuralı, hatta kategorisidir. Bin yıl süren eski Mısır krallığı bile halk isyanlarına sahne oldu ve mutlak olmasa bile kısmen dönüştü. Roma'nın Hıristiyanlaşması, İmparatorluğun bir sübabı olmaktan sıyrılıp halklar birliğinin siyasal iradesine dönüşebilseydi, M.Ö. ikinci yüzyılın son çeyreğinde, soylu Gracchus Kardeşler'in soylulara karşı, elli yıl sonra da köleleri ve en alt kesimdeki topraksız ahaliyi örgütleyen Spartacus'un Roma'ya başkaldırıları, kendiliğindenliklerini aşip halklar devrimine dönüşebilselerdi, Ortaçağın ilk 500 yıllık karanlık dönemi yerine, yeniden cumhuriyetçi bir çığır açılabilirdi. Çığırların salt mantıksal akılyürütmelerle açılmamasına karşın, tarihsel oluşun mantığı olabirliklere işaret eder.

Her çağdan sonraki çağlara yayılan, onları etkileyen ve başka türlü olabirliği düşündüren geniş ölçekli örnekler bulunabilir, incelenebilir. Örnekler zamanımıza yaklaştırılabilir; düne kadar getirilebilir. Fakat bunların devletler arası savaş tarihinden değil, toplumsal adalet ve barış amaçlayan halklar tarihinden alınması aydınlatıcı olur. Örneğin, Spartacus başkaldırısından ikibin yıl sonra, Ekim Devriminin ertesinde Almanya'da oluşan Spartacus Birliği, bir halk devriminin ucuna kadar gelmişken, tersine bir iktidar talebi güç kazanmaya başladı ve nasyonal sosyalizm yükseldi. Emek bilinci eridi; milliyetçilik, kitleleri avladı. Bu önlenebilirdi.

Kendi güncelliğimizde, Türkiye'de işçi hareketlerine ve bunun daha geniş emekçi kitleleri de içine almasına karşı cuntaların sahneye çıkması kesinlikle önlenebilirdi. Bunun için Silahlı Kuvvetlerin işlev ve görevini kesinliğe ulaştırarak ve sivil toplumu öne çıkararak bir anayasal düzenleme esastır. Bu gerçekleştirilirse, demokrasi göstermelik kalmaz, yaşanmış olur.

İradi toplumsal eylem, akılsal planlamaların ötesinde, önceden

kestirilemeyen sonuçlar doğurabiliyor. Burada üretim dinamikleri işbaşındadır. Fakat bireysel iradeler hiçbir zaman gözardı edilmemeli ve maddi üretim koşullarının ürünü olarak görülmemelidir. İradi atılımların rolü gölgelenmemelidir. Bireysel irade de, özellikle toplumu yönlendiren önder iradesi, 'karizmatik lider', 'dahi' gibi belirsiz sıfatlarla bulandırılmamalıdır. Günümüzde tarih felsefesi yapılmıyor ve yapılamaz diye düşünülüyor. Oysa olgunlaştırılmış bir birey-kitle diyalektiği, tarih felsefesi için ilk adım olabilir. Önemli olan, her bireyi, her halk hareketini, her kültür oluşumunu, her dinin doğuşunu tarihsel yerine, doğru yerleştirmektir. Tarihsellik bilincine ulaşmanın başka yolu olmadığını düşünüyorum.

Günümüzde egemenlik kavramı, bir ulus-devletin bağımsızlığı anlamında da kullanılıyor. Bu, anlam kaydırıcı bir kullanımdır; çünkü egemenliğin kapsamı geniştir, ayrı cins olguları da kendinde toplar; örneğin, ulusal egemenlik, bir sınıfın egemenliği, bir devletin egemenliği ve bir devletin başka bir devlet veya devletler üzerindeki egemenliği. Değindiğim gibi, bağımsız devlet ve devletin özyönetimi anlamında hükümler kavramı daha dar ve belirgindir.

Modern ulus-devletin hükümlerliği, Avrupa devletlerinin çoğunun uzun müzakerelerden sonra 1649'da imzaladıkları Westfalen (Westphalia) antlaşması ile başlar. Bu antlaşmanın başlıca hükmü, bir devletin diğer bir devlet üzerinde yasal denetim ve yaptırımda bulunamayacağı idi. Böylece hem feodal sistem ulus-devlet sistemine dönüşüyor, hem de Papalığın/Kutsal İmparatorluğun otoritesi kırılıyordu. Westphalia antlaşmasının ilginç yanı, yalnız Almanya'da 350 bağımsız devletin kurulmasıdır. Bu devletler etnik ayrımlara göre oluşmadı; geniş arazi mülkiyetini sınırlayan ve sanayi üretimini geliştiren ekonomik süreçlerin siyasal birimleri olarak ortaya çıktı. Sonraki gelişmeler bakımından antlaşmanın önemli maddesi, devletlerin gerekçesiz savaş ilan etme hakkıydı. Amaç karşılıklı caydırıcılıktı; sonuç, hukukça sınırsız savaşlar oldu.

Avrupa'da ulus-devletin sonraki 300 yıllık sürecini tasvir için 'sanayi ulus-devleti' deyimini kullanmak yerinde olur, çünkü kapitalizmin tohumu bundadır ve kapitalistçe üretimde geri kalmış devletlerin ulus-devlet olamayışlarının ölçütü de bundadır. Bugünkü aşama, sanayileşmiş-ulus-devletleri belirli odaklarda besleyen ve yön-

lendiren, adına kısaca ama belirsizce 'küreselleşme' denilen, açık adı 'sanayi-ulus-devletlerin çıkar birliğini sağlayan ulussuz-devletsiz mali kapitalizm' olarak konulabilecek sistemdir. Bu sistemin doğurduğu egemenlik ilişkilerinde mutlak ve görelî etkenleri ayırt eden bir çözümlenmenin güçlüğü, iç içe geçmiş sermayelerin birlikte dolanımının esnekliğindedir: Sermayenin bulduğu çukuru doldurma ve bulmadığı çukuru açma esnekliği. Bu ne demektir? Ekonomik ve siyasal bloklar döneminde, 1950'lerden 1990'lara kadar egemenlik ilişkileri belirgindi. Nüfuz alanları, siyasal çukurlar da belliydi. Bu ilişkiler bugün tamamıyla değişmiştir. Adeta fizikte Heisenberg'in belirsizlik ilkesi, devletler arası siyasette hüküm sürmektedir: Makro yapıların altyapısı olan mikro yapıların hızını belirlerken yerinin, yerini belirlerken hızının belirlenememesi gibi. Örneğin ülkemiz, dış siyasal ilişkilerinde böyle bir belirsizliğin içine itilmiş konumdadır.

Geleneksel ulus-devlet ekonomisi mi, küreselleşme yandaşı sınırlı ve hükümlanlıktan ödün vermek zorunda olan ulus-devlet ekonomisi mi belirleyicidir? İkisinin karmaşımı olanaklı mıdır? Batı sermayesi-İslami sermaye gibi yapay ve görüntü bir ayırımın altında hareketlenen etkenler nelerdir? Küreselleşmenin, insanlığın geleceğine ilişkin aydınlatıcı bir ideolojisi var mıdır, yoksa küreselleşme, merkezi belirsiz, hatta merkezlessiz, amacı birikim-yatırım, üretim-tüketimden ibaret olan ve toplumları kalkındırmak uğruna kah kanlı kah kansız sargılarla sarmalayan kendinde bir süreç midir? Bu sorulara ancak ve ancak objektif tutumlu politik ekonomi çözümlenmeleri cevap verebilir, sosyoloji ve hele felsefe ilk cevapları veremez. Gene de kendimi birkaç felsefi bakışla sınırlayarak ve kategorik saptamalar şeklinde anlamamanızı dileyerek görüşler öne sürmek isterim.

İki yıl önce yayımlanan bir yazımdaki bazı düşünceleri daha kısa ve daha açık kılmaya çalışmama izin veriniz. Bu yazımın başlığı, "Yeni Yüzyılın Siyasal Çehresinin İlk Çizgileri: Kaygan Diplomasi, Kaypak İttifak, Çapraz Savaş"tır. Üç olgu da belirsizlik ifadesidir; o halde belirsizlik, belirgin etken olmuştur. Bu olguyu çözümlenmede klasik egemenlik ve hükümlanlık kavramları yetersiz kalır; hegemonyacılık kavramını yeni bir içerikle kullanmak daha uygun düşer. Küreselleşme ve henüz küreselleşmemiş olanları küreselleştirme ilişkileri, baştan sona mali sermayeler bağlamında devletlerarası hegemonya ilişkileridir. Bu ilişkiler yeni bir devletler hiyerarşisi

oluşturmaktadır ve bu hiyerarşi, saydığım üç belirsizleştirici öge içinde hayatiyetini sürdürmektedir. Bu oluşum kuvvetlerin basamaklanması olarak da adlandırılabilir. Küresel mali sermaye ulus-devletlere egemen oldukça, bu devletler arasındaki hegemonya ilişkileri de güçlü-daha güçlü-en güçlü ve zayıf-daha zayıf-en zayıf konuşlandırmalarıyla basamaklara oturtulur. Bu belirgin, ama özellikle alt basamaklara oturtulanların ne zaman, hangi koşullarda bir yukarı veya bir alt basamağa kaydırılacağı belirsizdir ve sağlam dayanaklı tahminde bile bulunulamaz. Küreselleşme dışı kalan ama zararsız devletler, yumuşak tavırlarla kucağa oturtulur, Pakistan gibi; zararlı görülenler ise ya dolaysızca saldırıya uğrar, Afganistan ve Irak gibi; ya da dolaylı tehditlerle boyun eğdirilmeye çalışılır, İran gibi. Küreselleşen sermaye ve onun çok-uluslu askeri gücü (küresel hiyerarşiye yapışık, askeri hiyerarşinin tepesindeki ABD'nin her kıtada askeri üsleri var) kargalara özgü, şaşmaz gagalama düzeniyle (en üstteki karga altta dizilenlerin hepsini gagalayabilir) hükümandır. En üstteki de, revaçtaki terimle, süperdir. Hiçbir hiyerarşik düzenin mutlak olmadığı -örneği ABD güdümlü Ortadoğu Düzeni- unutmadan söyleyeyim: Üst basamaktakiler arasındaki ilişkiler, hiyerarşiyi bozmayan diplomatik kayganlıklarla; üsttekilerin daha alttakilerle ilişkileri, alttakilerin yerini değiştirme hakkını elinde tutan üsttekilerin ittifaklarıyla, üst basamaktakilerin, onlara tutunan orta basamaklarda olanlarla ve daha alttakilerle ilişkileri çapraz savaşlarla kurulur. Bu ayırım, somut oluşumları artık karşılamayan, otuz yıl öncesinin birinci-ikinci-üçüncü dünya ayırımının yerine geçer. Örneği, Anglo-Amerikalının Irak'ı istilasına önce karşı çıkan, sonra izin verme görüntüsüne giren Fransız-Alman ikilisinin tavrı birincisine (kaygan diplomasi); Rusya'nın ve Çin'in bilinçli uzak duruşu hem birincisi hem kısmen ikincisine (kaypak ittifak); Türkiye'nin birinci tezkeresi, zayıf çekimli olsa da üçüncüsüne (çapraz savaş) girer. İkinci tezkere ise, durduğu basamaktan daha alta itilmesine karşı bir önlem olarak düşünülmüştür. İrağa asker göndererek parsa toplamaya girişen irili ufaklı leşçileri bir yerlere yerleştirmeye gerek yok.

Günümüzde devletler arası ilişkilerin manzarası, 350 yıl önce filozof Thomas Hobbes'un, insanlığın devlet öncesi durumu için söylediği, ama paradoksal şekilde, devletlerin hükümanlığının insan haklarının tanınmasıyla bulunduğu günümüzde geçerlidir: Bu savaş herkesin

herkesle savaşıdır (bellum omnium contra omnes). Güncel savaşların bir fazlalığı, çoğunun ilan edilmemiş savaş olmasıdır. Siyaset tarihinde hiç yaşanmamış olgular ortaya çıkıyor. Sovyetler Birliğinin yıkılışı ilan edilmemiş bir dizi savaşla oldu, sonunda 'gel beni yık' çağrısıyla. Orta Asya ülkelerinin bazıları küreselleşmeye doğru kayarken, Latin Amerika ülkelerinde ulus-devlet yapısı, hem öz kaynaklara sahip çıkma, hem demokratikleşme yönünde olumlu dönüşümlerden geçiyor. Bu ülkeler, 'Amerikan Barışı'nı kırmayı başarmış, ulus-devletin askerileşmesine son vermişlerdir. Bu önemli bir adımdır, çünkü sanayi-askeri karmaşımı ulus-devlet, demokrasiyi sadece bir maske olarak kullanır; kullanmadığı yerde askeri müdahaleler ve cuntalar hükümran olur. Yirmincin yüzyılın ilk yarısı kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizm çağıydı. Emperyalizm henüz ulus-devletler hüviyetindeydi. Böyle olduklarından, dünya kaynaklarının paylaşımında dolaysız, açık savaşlara giriştiler. Yüzyılın ikinci yarısında çehre değişmeye başladı; dolaylı, kapalı, çaprazlama hegemonya ilişkileri gelişti ve günümüzde bir içtutarlılık, hatta bir istikrar kazandı. Tırmanışa geçen çok-uluslu küresel sermaye her somut durumda yeni bir yöntem bulup uygulayarak basamaklar düzenini sürdürüyor. Hiçbir halk buna tek başına karşı çıkamaz. Ancak dünya halklarının demokrasi cephesi bir karşıt-küreselleşmeyi gerçekleştirebilir. Bunun işaretlerini görüyoruz. Bir milyon insanın kısa sürede iletişim kurarak toplanması ve savaş karşıtı gösteri yapması -hem de en çok küreselleştirmenin başını çeken ülkelerde bunun yapılması- direnç umutlarını güçlendirmektedir. Diğer yanda, hükümetlerin siyasal partiler aracılığıyla kurulması, partiler hegemonyası da çözülmekte, temsili değil, doğrudan demokrasinin yolları aranmaktadır. İletişim teknolojisi bu amaç için kullanılacak, toplum hayati kararlarını bizzat alabilecektir. Sil baştan kurulacak bir Birleşmiş Milletler Örgütü, asıl amacı olan, dünyanın tüm gıda, ham madde ve enerji kaynaklarının adil paylaşımını gerçekleştirmeye girişecektir. Güvenlik Konseyi ancak Dünyayı Silahsızlandırma Konseyi olarak anlam kazanır. Barış Gücü oyunlarını bırakıp, her türlü silah üretimine son verecek bir silahsızlandırma örgütü kurmak acil görevdir. Bunlar yapılmadıkça insan hakları beyannameleri sadece oyalanmalar olarak kalırlar.

Felsefece diyeceğim şudur: Mademki insan kendisini en akıllı varlık ilan etmiştir, bunu kanıtlanmasının zamanı çoktan gelmiştir.